

KJELLÉN ÁLLAMELMÉLETE.

Nem tagadható, hogy az államtan rendszeres vizsgálata terén a XIX. század utolsó évtizedeinek stagnálása után újabb lendület jelentkezik. Mint minden modern tudomány, az állam tudománya is nemcsak új problémákat vet föl, hanem öntudatosabb módszerrel is óhajt kutató útjára indulni. Erre a fordulatra mutat a legújabb kísérlet is, az ismert upsalai professzor, Kjellén munkája (*Grundriss zu einem System der Politik*. Leipzig 1920.), amely a rendszeres gondolkodásnak csaknem minden műhelyitkát napfényre igyekszik hozni. Krízisre mutat ez a mű is, amihez hasonlókat a szomszédos tudományok már átéltek, a történelem, a közigazgatásban stb., aminek fő mozgatója a *tudományelméleti alapkiindulás keresésében* van kétségtelenül. Szinte sajtószerű az, hogy a tudományelméleti alap hiányát nemcsak a filozófia érezte, hanem minden egyes társadalomtudomány *külön-külön* volt kénytelen kiküzdeni magának az elméleti-módszeres szilárdságot, a helyes munkaprogramot és tudatosságot. Mindenütt valódi, erőteljes differenciáció jele volt az ily indulás-elvek vitája, itt-ott elkésett, s az államtanba később, legutóbb csapott át a hullámverés különösen szükséges tisztító hatása, mert itt éppen az elsőrendű kutatók, egy Mohi, Bluntschli, Mayr G. és legutóbb Jellinek voltak azok, akik zavarokat árasztottak írásaikból éppen a rendszerre vonatkozólag.

Kjellén maga a *leíró államtan*¹ területéből csapott át a rendszer problémájára — kényszerűen, mert rendszer nélkül nem lehet helyes deskriptív munka sem, úgyhogy erre nézve már előbb külön munkában indokolja elveit.² Hiszen *tudományosan* leírni csak úgy lehet, ha a lényeg felfog felfogására elménk már be van rendezkedve.³ Az államtanban pedig épp a rendszer volt kevert

¹ Ismeretes munkái *részben* aktualitások, *Die Grossmächte der Gegenwart*, most a 20. kiadás helyében: *Die Grossmächte und die Weltkrise*, 1921. *Die politischen Probleme des Weltkrieges*, 1915. több, mint aktuális munka s ma is értékes. *Dreibund und Dreiverband*, 1921. igen körültekintő történeti visszatekintés a háborút megelőző évtizedek diplomáciai viszonyaira (1873-tól). *Schwedea: Eine polit. Monographie*, Übers. v. Koch. 1917. tipikus és öntudatos államleírás.

² *Der Staat als Lebensform*.² 1917.

³ A leíró módszerre nézve v. ö. Pauler kristálytisztá megállapításait: *Bevezetés a filozófiába*. 1920. 242—43. lk.

heterogén szempontokkal, amelynek alapján nem volt lehetséges tudományos *leírás*.

Szinte feltűnő az, hogy az államtanban (politika) a legnehezebb ahhoz eljutni, ami a természettudományokban a legelső lépés, a pusztá tényhez. Kjellén pedig mindenkép a tiszta *valóságtudomány* síkján akar maradni. Legújabb könyvének jellemzését is megadhatjuk abban, hogy ő az államtant *mint szigorú értelemben vett valóságtudományt* akarja pontosan körvonalozni és tagozni. Igen plasztikus kiindulásában úgy mondja, hogy a tudományok társadalma is, mint a társadalom maga, két elven nyugszik: a *szabadság* és a *rend* elvén. Az elsőt nyugodott a XIX. század kutatása, mely század a „specializmus nagykonjunktúrája“ volt. A tudomány életrithmusa azt követeli, hogy a túlspecializmusból eredt őserdős káosz megszűnjék, a rendezés kora köszöntsön be, a „rendszerek architektónikája“ mint érték ismertessék el.

Tudnunk kell, hogy a valóságtudomány mi, és mi nem az. A politika mindenekelőtt valóságtudomány, „Staatslehre“ és nem „Staatskunst“, tehát a dolgokat, mint jelenségeket vizsgálja tényekben és összefüggésekben. Nem bírál tehát, nem javasol tehát, nem követel semmit, hanem csak vizsgál, megállapít valamit, amint éppen van. Ehhez képest külön világ az irányzó szabály (norma) megállapítása.

Örvendetes jelenség irodalmunkban, hogy Barabási Kun József ezt egész világosan kifejtette legutóbbi munkájában,⁴ holott a külföldi irodalomban a legújabb időkig maradnak itt-ott zavaros álláspontok az egészében véve nagy fogalmi haladás mellett is.⁵ Barabás Kun írja: „a politikának fogalmából kifolyólag legáltalánosabban szólva kettős feladata van: megismerése annak, ami van (valóságtudomány) és meghatározása annak, aminek lenni kellene (normatív tudomány) ... Ismerés illetve ideálalkotás, kifejtése a dolgok lényegének, illetve a helyes állami szervezés főelveinek: ez a politika *kettős* feladata.“⁶ Látni fogjuk, hogy ez utóbbi valóban összeesik-e azzal, amit a német tudomány „Kunstlehre des Staates“-nek mond.

A görög *polis* szó nem éppen szerencsés szóhasználatra vezetett. Valóban mindig normatív jellegű vizsgálatokra, részben Kunstlehre-kre utal a szó — összetételekben, minő a gazdaságpolitika, kultúrpolitika, népesedéspolitiká stb. Ha az államtanból, helyesen, kirekesztve értjük az ily irányú vizsgálódásokat, ma a szokásos definíciók terén gyökeresen új tárgyalásmódot követelünk. Balogh Artúr igen jellemző feladatkitűzése pl. így hangzik: „A politika az a tudomány, mely a társadalom *állami* élete

⁴ *Bevezetés a politikába*. Bp. 1916.

⁵ V. ö. pl. Kelsen, *Der soziologische und juristische Staatsbegriff*. Tübingen, 1922. Ennek ismertetésére még más alkalommal visszatérünk.

⁶ *Bevezetés*, 33. 1.

fejlődésének törvényeit van hivatva kideríteni (valóságtudományi program) és amaz irányelveket megállapítani, melyek szerint a társadalom állami élete szervezendő (már ez normatív program) avégből, hogy a társadalmi lét célja: az egyesek és az összeség lehető legnagyobb fejlettsége elééréseké.⁷ A valóságtudomány így esybe van keverve másnemű feladat megoldásával. Célszerű tehát, hogy az államtan amaz első feladata világosan álljon előttünk *államelmélet* vagy *államszociológia* néven.

Hogy „a gyakorlati politikának nincs általános elmélete“, mint Barabási Kun véli, készséggel elismerjük, mint tényleges állapotot, de hogy nem is lehetne, arra mi nem következtetünk. Az *államtudományok*, tehát egy tudománycsoport keretéből, ez sem hiányozhat. A régi „politikák“, sajnos, mindennemű feladatot egyszerűre akartak megoldani, s így alkalmat adtak arra, hogy a kutató folytonos zavarban legyen aziránt, mily síkon mozog a vizsgálódása. Még Barabási Kun is itt-ott zavarosan formulázza meg egy-két tételét (szerencsére távolabbi zavarokat nem keltve munkája egészében). Azt olvassuk: „A politika, mint általános államtan (?) csak a politikai *reform* általános elvi követelményeivel, csak a fennálló állami viszonyok és intézmények bizonyos állandó jellegű általános rendezésével, az e részben felmerülő alapkérdések beható vizsgálatával és tisztázásával foglalkozhatik“,⁸ ami ismét nem az általános *államtan* feladata, hanem *normatív* feladat, állampolitikai tehát.

Mindenütt természetesen „általános“ vizsgálódásról van szó, mint jól írja Barabási Kun: „a múlt és jelen államai egy meghatározott csoportjának bizonyos korra vonatkozó összehasonlításából származó absztrakt átlagállamról“,⁹ s most könnyen beláthatjuk, minő *valóságtudományi* problémafajok lehetnek: 1. általános államtanok (államszociológiák) és 2. a sajnos ezen a néven ritkábban szereplő leíró vagy *deskriptív államtanok*. Ez utóbbiak sokfelé szétszórva, olykor földrajzi leírásokkal kapcsolatban¹⁰ jelentek meg, de voltaképp önálló feladatként, amint-hogy az ily leírás önálló tudomány struktúráját követel.¹¹

Az állam mint valóság, mint egyszerűen életjelenségek sorozata „általános“ és „leíró“ (konkrét államra vonatkozó) vizsgálata tiszta és határozott programot jelent. Sajátos jelenség, hogy a valóságtudomány jellemét a legtöbb író kétségtől mentesen megállapítja, követeli — és nem viszi keresztül. Jellinekre gondolunk, aki pompás módszertani bevezetés után előbb a valóság-

⁷ Balogh, *Politika*³, 1911. 5. 1.

⁸ *Bevezetés*, 29. 1.

⁹ *Bev.* 31. 1.

¹⁰ V. ö. Dékány, *Geográfia és szociográfia*. Bp. 1922.

¹¹ Klasszikus minta, mely Magyarországra nézve valóban kívánatos, a Bryce-féle mű (The American commonwealth.)

tudományi feladatot iparkodik megoldani; ez az ú. n. „Soziallehre des Staates“.¹² Problémái, minők a politikai párt, közvélemény, vallás, nemzet, osztály, társadalmi szervezetek (Verbandsleben und Staat), mélyen jelentőségük alá szorítva jelennek meg és nem a „Soziallehre“-ben; viszont itt jelenik meg egy már értékelő-normatív feladat: az „államcél tana“. Ha mindez természetesen csak elrendezési ügyetlenség volna! Ha mindez nem vezetne a vizsgálódási anyag szüntelen kuszáltságára, nem kellene aggodva óvnunk tőle az államtani kutatást. A dolog azonban, látni fogjuk, sokkal súlyosabb.

Mi sem természetesebb, mint az, hogy az állam nem kész alakulatként vizsgálódik, hanem mint amelyet bizonyos irányelvek alapján fejleszteni kell. A Sollen problémája elháríthatatlan, ez a *normatív* probléma-kitűzés éppen az államnál a döntő kérdések közé tartozik. Ez a valóságtudományi program *után* következik (mintegy *államfejlesztéstan*-ként, a név egyelőre mellékes).

Az államélet normái „alkotmányos“ szabályok (és egyéb állami normák, amennyiben az államélet nemcsak jogalkotásban és alkalmazásban áll). Azt várjuk tehát méltán az államtudományoktól, hogy — valóságtudományi, elméleti feladatuk bevégzése után — normatív tételekkel az *általános államjogtan*¹³ keretében fognak foglalkozni, és íme, valóságtudományi témák lépnek elénk, t. i. az „állam elemei“, már amennyiben megszokott dolog: *csak* a Föld és a népesség.¹⁴ Jellinek csak példa a legtöbb író zavarának jelzésére.

Az államtan említett két feladata: a *valóságtudományi* és a *normatív* jellegű vizsgálódás egyaránt keverődött megoldásokban áll előttünk. Alapvető kérdés ennek a tényállásnak felismerése. A tudományelméleti zavar oly fajai jelentkeznek itt, amelyek egyaránt bénítók *mindkét* vizsgálódásra. Megvan, sajnos, másutt is, a közgazdaságtanban és politikában is, de nem okoz oly kutatásbeli zavarokat, mint az államtanban. Ez a zavar, most már lezögezhetjük rövid terminológiai összefoglalásban, abban áll, hogy az államtudomány mindama részei, amelyek 1. valóságtudományiak, voltaképpen csupán *szemi-realisztikusak* maradnak; tökéletlen tény- és okozatmegállapítás a következménye általában; 2. oly tételek, amelyek normatívok, iránytűzők, *államfejlesztést* szabályozók, ismét nem tudnak *tisztán* normatív síkon maradni, hanem oly zavaros vizsgálódás keretében jelennek meg, amelynek *pszeudo-normatív* jelleme van.

¹² *Allg. Staatslehre*, 1905. 123—368.

¹³ Jellinek, 371—797 lk.

¹⁴ Vannak írók, akik általában kétszer tárgyalják e kérdéseket. V. ö. pl. Mohl, *Az államtudományok enciklopédiája* [1859.] M. ford. 1866.

I.

Keressük okát annak, miért nem lehetett az *államelmélet* (általános államtan, államszociológia) igazi *valóságtudomány* és miért nem lehetett viszont az általános „államjogtan“ (Staatsrechtslehre) igazi *normatív tudomány*? Miután ez más társadalomtudományokban nem jelentkezett ily zavart okozó módon, avagy legalább nem mondhatjuk azt, hogy a valóságtudományi kutatást (pl. a közgazdaságtanban) eltérítette hivatásától a normatív szempont, behatolván oda, nem tette félrealisztikussá s viszont a normatív vizsgálódás nem lett pszeudo-normatív, annak *éppen* az államtanban sajátos okának kell lennie. A főokot bizonyára a következőben lehet feltalálnunk. Mi az állami Bizonyos szabályok szerint élő testület. Miből ismerjük meg elsősorban annak *tényleges* működését? Abból, hogy megvizsgáljuk, minő szabályok szerint él. Azaz: az államjog *ez* esetben abból a szempontból vizsgálta, hogy az állam *valóságos* életét belőle megkonstruáljuk. Az *államjogtan* így lesz nem normatív, hanem valóságtudományi célú, heurisztikus eszköz; ámde nem egészen. Mert az állam *valóságos* élete között és a jogszabályok szerinti élete között mindig van különbség. A jogszabályok szerint *kellene* élnie az államnak, s feltehetjük, hogy átlagos és normális körülmények között ezek szerint, *majdnem* ezek szerint él is az állam. Ha a hézagot a jogkövetelte és a valóságos élet között letudnók a nulláig redukálni, *akkor* mondhatnók csupán, hogy az általános államjog valóságtudományi célokra alkalmas heurisztikus eszköz az államélet rekonstruálására. Így azonban, mikor a kettő közötti hézag fennáll, látjuk azt, hogy az államelméletben folytonos bizonytalanság van a tekintetben, mi a *tényleges* életfolyamat és mi a *jogkövetelte* életfolyamat.

Gyakorlatilag mindenesetre nehezen kereshetjük, de az volna a helyes módszer, ha az állam életét *tényleges* megfigyelésekkel és nem a törvénykönyvekből kiindulva törekednénk megkonstruálni s ez maradna *tisztán* valóságtudományi feladatköre az államtanak. Viszont az államjogtan lenne *tisztán* normatív tudomány, kutatva t. i. azt, ami az állam *előtt* mint eszmény kell hogy lebegjen (államcélok tana stb.). Ezzel ez nem pusztán törvénykönyvek magyarázatává válnék, hanem „mintajogtanná“ az állam szempontjából.

A feladat ennél is tágasabb. A normatív államtudomány nem *csak* jogszabályokkal foglalkozik hivatásából kifolyólag. Az angol állam életét vizsgáló jogászok mindig bizonyos misztikumot találtak abban, hogy az angol alkotmány mögött nem *jogi*, hanem *társadalmi* normák vannak. Hatschek pompás összefoglalásában¹⁵ világosan rámutat arra, hogy a jogszabályok mögött ha Európában

¹⁵ *Englisches Staatsrecht*, 1906. II. kötet 1—44. lk.

érthető módon találunk kormányzati szokásokat (közigazgatási joggal kapcsolatban), úgy Angliában az alkotmány mögött párterkölcst s szokásokat. Sőt mindez társadalomtudományig éppen érthető. A jog nem szülheti önmagát. Jogszabályt társadalmi erők hoznak létre, e társadalmi erők, melyek létrehozták, tartják is fenn.

A *normatív* államtannak nem szabad csak államjogtannak lennie. Számos mellőzött intézménye (pl. a hadsereg, diplomácia) mind bizonyos normatartalmat őriz, az államjogon kívül¹⁶ — értve általános formájában — millióféle társadalmi normát kell felölelnie, sőt a *társadalom egész normatartalmát, mely az államot fenntartja és fejleszti*, kritikai vizsgálattal kell az államcél rekonstrukciójával értékelőleg vizsgálnia.

Találtunk tehát *a)* normatív állam tudományt, mint sajátzerű, önálló tudományfajt; előbb pedig *b)* valóság tudományokat: *általános* és *deskriptív* államtant. (Ez utóbbi Jellinek-nél¹⁷ még mindig igen homályos: „Die besondere Staatslehre ist entweder die Lehre von den besonderen Institutionen des Staates überhaupt, oder Lehre von den Institutionen des besonderen Staates“ — kétségtelen az utóbbiról van szó *leíró* államtannál).

Egy 3. államtant *differenciális államtannak* mondhatunk. Éppen úgy, mint az általános lélektan mellett kifejlődött a lelki élet hatalmas különbségeivel számoló differenciális lélektan, úgy az államélet roppant különbségeit is nehéz mindvégig egy „általános állam“ (Staat überhaupt) fogalmába beleolvasztani. Jellinek körülbelül erre a differenciális államtanra gondol akkor, amidőn összehasonlító módszert követel, természetesen hogy különbségeket lássunk meg, mint lényegeseket. Sőt e tan be van olvasztva máris — s ez is zavarja az „általános“ államtan képét — a meglévő rendszerekbe („államformák“, helyesebben államtípusok),¹⁸ maga Kjellén is tett e téren érdekes kísérletet.¹⁹

Még mindig hátra van ama vizsgálatfaj jellemzése, mely a német „Kunstlehre des Staates“ feladatkörét kiteszi. Az itt kifejlődő szempont olyan tudománystruktúrát hordoz, amelyet — bár megvan — szintén homályosan vettek észre eddigelé, s homályosan is fejlődött ki.

Induljunk ki abból, hogy államcél van, s norma, melyet az állam követni *tartozik* (Sollen), szintén fennáll, érvényes. Kérdés, milyen *módon* valósítjuk meg a norma-követelte tartalmát? Minő *eszközök* állanak rendelkezésünkre? Bluntschlinak van egy érdekes fejezete, mely utódainál nyomtalanul eltűnt: fejezet az „állam eszközeiről“ (Staatsmittel).²⁰ Itt az a sajátóságos a szempontokban,

¹⁶ V. ö. Mohinál „államerkölcstan“ (330. lk.), bár ez is csak részlet.

¹⁷ *Alig. Staatslehre*, 10. 1.

¹⁸ V. ö. pl. Jellinek i. m. 644—718.

¹⁹ *Versuch eines natürlichen Systems der Staatsformen*. Zeitschr. für Politik, 8. köt. 1915. 427—51.

²⁰ *Politik, als Wissenschaft*, 1876. 173—212.

hogy *ismét visszatérnek valóság tudományi tárgyak*. Céljaink vannak, eszközök, reális és mozgatható tények kellenek megvalósításukra, tehát le kell szállnunk ide, az eszközök világfába. Ez a lélektanál már felismertett, ez a *technikai* szempont (pszichotechnika). *Ott, ahol már a cél fix, a norma fix, még mindig probléma az eszközök, a mód kérdése*. Ez a technika a tényeket vizsgálja, de már csak *célra való vonatkozhatóságuk* szempontjából. Ez nem valóság tudomány, bár tényekkel, valósággal foglalkozik, de nem azért, hogy megtudja, *milyen* a valóság, hanem azért, hogy megtudja, *milyenné tehető*, t. i. ilyen és ilyen célra.

Az államtan régi állapotában a „politika“ ezt a feladatot is a többi közé olvasztotta, ezzel is egyszerre akart leszámolni. Holott ez is *külön* feladat, különálló, sajátzerű problémakör. Ez a többi, hasonló tudomány nevéen nevezve *államtechnikának* mondható. Bizonyára most már megállapíthatjuk, hogy a német „Kunstlehre des Staates“ javarészen nem normatív anyagú, hanem technikai.

Miután mindent kizártunk ezek után, ami *nem* valóság tudományi probléma, tekintsünk arra a részre, ami *valóság tudományi* s ennek tagozására.

II.

Úgy véljük, mellőzhetjük annak a kérdésnek részletesebb kifejtését, hogy minő viszony van *társadalom* és *állam* között, mert az ma már elfogadott dolog, hogy az első fogalom a tágabb. A társadalomnak *egyik* szerve az állam. Az állam rendalkotó (*koordináló*)²¹ szerv, célja tehát az *együtműködés* biztosítása, míg a „társadalom“ csupán tetszőleges *viszonyra* mutat, s e viszonyok lehetnek ellenségesek is. Az állam célja tehát mindazon *viszonyokat* lehetetlenné tenni, amelyek az *együtműködés* útjában állhatnak. Ez ma a szociológiában kikristályosodott kiindulása a problémának.

Az általános szociológia első kérdéscsoportja az, minő reális erők hoznak létre társas viszonyokat egyáltalán. Ez a társadalomalkotó tényezők (*socializing forces*) tana, mely jobbra az amerikai irodalomban kezdett virágozni a legújabb időkig. Az állam hasonlóképp reális erőkön épül fel, s az államtan *első* feladata — valóság tudományi értelemben — felkutatni az államfenntartó reális erőket.

Példát mondunk, hogy mindenekelőtt leszereljük az esetleg előálló, korán jelentkező *jogi* gondolkodást. Az állam hatni akar a polgárookra. Elsőrendű *reális* tényező az, hogy álljon rendelkezésére egy kiépített, modern sajtószervezet.²² Minő erők táplálják a sajtó-

²¹ V. ö. ordo rend. A problémát továbbtolták az *együtműködésről* a *működés* biztosítására.

²² Úgy látom, hogy míg ezt már 1876-ban felvetette Bluntschli (*Politik als Wissenschaft*, 191. 1.), addig utódai mellőzték a problémát. Talán észre sem vették, minő hézagokkal dolgoztak. Persze fő volt a jogi feladat: az alkotmány kérdése.

szervezetet? Kétségtelenül, *társadalomlélektaniak*. Tehát államfenntartó tényezők lehetnek társadalomlélektaniak. Másik példa. Az állam nemcsak jogi, *autoregulatív* szervezet, hanem más állammal szemben ellenálló, *önvédelmező* (autodefenzív). Szerve a katonaság. Mitől függ a katonai erő? Többek között a népesség *biológiai* erőitől. Tehát államfenntartó erők sorában vannak *népbiológiaiak* is stb. Kjellén az első — ezt megállapítjuk — aki *rendszeresen* iparkodott megállapítani valóban reális államfenntartó erőket. A valóságtudományi módszer kialakításának érdeme azonban régebbi írókat illet meg, akik az egyoldalú, mert csak jogászai állammelfogással nem elégedtek meg. Ez írók sajátosképen — történészek. A reális felfogás megindul már Montesquieu-nél, de még a jogi felfogás akadálytalanul terjeszkedhetett utána is. A valóságos, *történeti* élet látása azonban megakadályozta azt, hogy a történészek felfogása üres konstrukciókban, vagy jurisztikus felfogásban éljen tovább: ők reális képet alkottak az állam funkcióiról, erre őket a történet *szemlélete* kényszerítette. Csak újabban tűnt ki, minő eme realizisztikus munkák érdeme. Droysennek, a politikai történetírónak „Vorlesungen über Politik“ című munkája nem jelent meg, de ma látjuk annak jelentőségét.²³ Egész történetírói generáció dolgozott a *politikai* történelem terén s ezek, mint rámutattunk,²⁴ különösen dokumentálják, hogy a történetíró spontán keresi munkája szisztematikus előzményeit, sőt maguk is írnak ilyenmű munkát; Droysenen kívül Waitz, Dahlmann, Treitschke, Freemann, Seeley stb. írásai mindig mást jelentenek, mint jogi írók írásai. Az állam nemcsak önszabályozó szervezet így, nemcsak *befelé* élő szervezet, hanem *önfenntartó* társas erőegység. Kjellén is aláhúzza Droysent: „az állam végső értelemben hatalom, a jog tulajdonképpen az ő szolgálatában áll“.²⁵ Persze a formulázás („hatalom“) nem éppen szerencsés és sok félreértésre adott már alkalmat, különösen francia írók vádolták a németeket az állam „hatalmi elmélete“ miatt. A tény mindenesetre az, hogy az állam speciális *erőszervezet* s keresnünk kell az állami erő forrásait. Kjellén felfogásában látszólag nem egy érintkezés van azzal a felfogással, melynek e sorok írója is ugyanakkor adott kifejezést.²⁶ Ő ugyanis az államot ötféle erőtevézőre építi fel. Első tényező a földrajzi tényező, az államtanban a „politikai földrajzi“ tényező. Ez teszi ki az államtan „geopolitikai“²⁷ részét. Ez a tudományág, mint igazolni véljük,²⁸

²³ V. ö. erről R. Hübner bő cikkét: *Zeitschrift für Politik*. 1917. évf. 327—376.

²⁴ *Társadalomalkotó erők*, 1920. 265—266 lk.

²⁵ *Grundriss zu einem System der Politik*. 1920. 24. 1.

²⁶ *Társadalomalkotó erők*. 1920.

²⁷ Kjellén hozta forgalomba e szót alig egy évtizede. Most azonban *más* értelemben terjedt el: *világpolitikai* összefüggések jelzésére használják.

²⁸ V. ö. sorozatos közleményünket: *A politikai földrajz jelen állása*, a „Föld és Ember“ c. folyóirat 1922. évfolyamában. Itt bíráljuk is Kjellént és a felvett problémakört szűknek találjuk.

nem része, hanem *alkalmazása* a most újabb lendületet ígérő kultúrföldrajznak (a régi Ratzel-féle „anthropogeografia“ továbbépített diszciplinájának). Ez a diszciplína *kapcsolattudomány*, amennyiben benne az államtan és földrajzi kutatás állandó kapcsolatban egyesülnek. Kjellén nincs tisztában annak kapcsolattudományi mivoltával, s így arra gondol, hogy „a kutatás ez ágát a politikai tudomány átengedhetné [?] a földrajznak, *avagy* fordítva, *maga* tarthatna igényt reá“,²⁹ holott egyik eset sem áll fenn, hanem mindkettő, nem ide- vagy odautalásról van szó, hanem szinthezisérről.

Az államerő második alapja a nép; e kérdéscsoport az államtanban a „demopolitikát“ teszi ki. Úgy véljük, hogy a társadalomalkotó tényezők sorában az, amelyet demobiológiának nevezünk, szoros analízis alapján vétetett fel, Kjellennél erről nincs szó. A demobiológiában nincs helye *együttal* a szellemi tényezőnek is, hiszen ez láthatóan heterogén, s a svéd tudósnak is voltak bizonyos aggodalmi, mutatja az, hogy egy korábbi cikkében a nép „természeti jellembeli és lelki sajátosságáról“ volt szó, később is³⁰ ennek alapján beszélt tágabban „ethno“-politikáról, most pedig (1920.) ez utóbbi csak egyik jelenségsoportha utal a demopolitikán *belül*. Mindenesetre jellemző ingadozás ez, s mutatja, hogy a gondosan előkészített „rendszer“ még bizonyos további analízisre szorul. Nála tehát a tulajdonképeni *biológiai* kérdéstömb háttérbe szorul, mert összekeveredik *néplélektani* problémákkal.

Az államerő harmadik alapját „országos gazdaságnak“ (Reichshaushalt) lehetne fordítanunk, s írónk „ökopolitikának“ nevezi azt a tudományágot, mely vele foglalkozik. *Nem* esik tehát egybe a „nemzet“-gazdasággal, sem pedig az „állam“-gazdasággal (pénzügytannal), hanem valaminő magasabb szintézisre vágunk: általában összefoglalására annak, amit az államerő gazdasági alapjának mondtunk.

Nagyon eredeti az a megállapítása, amelyet a negyedik államfenntartó tényező keretében igyekszik összefoglalni. A „szociopolitika“ című diszciplína szerinte abból indul ki, hogy vannak *társas egységek*, melyek az államra hatnak (der Staat, als ein Ganzes von kleinen Verbänden,³¹) s lehet, hogy Jellinek ama problémája (Verbandsleben und Staat) növekedhetnék ily tágas problémakomplexummá, milyenre Kjellén törekszik. Maga a „szociopolitika“ név kissé siklós talajra visz, mert nehéz garantálni azt, hogy össze ne keveredjék a „szociálpolitikával“,³² ami *tágabb* feladatkört is jelent, s *másnemű* feladatkört is, normatív jelleműt. Azonban a lényeg világos: itt a Kjellén-féle koncepcióban oly problémák kerülnek sorra, amelyek a *társadalmi morfológiából* (tan az alakula-

²⁹ *Grundriss*, 29. 1.

³⁰ *Die Probleme des Weltkrieges*, 1915.

³¹ *Grundriss*, 43. 1.

³² Kjellén (44. 1.) óv is ettől.

tokról, soziale Gebilde) nőnek ki, s ennek államtani alkalmazását jelentik.

Végül az államerő ötödik faja az *államkormányzat* erői, melyeket — új szóval — egy „*kratopolitikában*“³³ óhajt tárgyalatni.³⁴

Valami ebből a rendszerből hiányzik. Ez a „*kultúrpolitika*“, már t. i. oly értelemben, amint azt maga Kjellén venné,³⁵ s emlékeztethetnők őt előbbi művére,³⁶ ahol az állami erő e forrását nem feledé el. Most valamikép a *sorrend* gondolatát is elárulta s érthetjük, miért maradt ki több reális tényező. Úgy véli ugyanis: „Az állam *gazdasági* helyzete közbeesik a *tervlet* közé, mely lényegében a gazdaság forrásait szolgáltatja és a *nép-tényező* közé, mely a területből merít; a *társadalom* viszont közbeesik a *nép* közé, mely az államban differenciálódik és a *kormányzat* közé, mely utóbbiban a nép képviselőtét nyerni akarja. Ezzel lezárul a gyűrű a politikai világ fölött. Amit még ezentúl be akarnánk vonni az állambanba — minő a [szellemi] *kultúra*, *vallás magánjog* — *minden további nélkül*, mint nem politikait elutasítjuk.“³⁷

Hogy a kultúrpolitikai, szellemi tényezők nem „utasíthatók el“

³³ A görög *kratos*, hatalom, uralom szóból.

³⁴ Új szó a könyvben valósággal hemzseg és nem mind elég szerencsés. Ugyanis annak van értelme, hogy egy tudomány főrészei kapjanak nevet (fizikában pl. mechanika, optika stb.), de hogy minden alféjezet külön névvel szerepeljen, túlzás. Példák: a földrajzi tényezők 1. a birodalom helyzete; fejezetnév: „topopolitika“; 2. a birodalom alakja — morfolitika, 3. területe = *fiziolitika* (sic). A birodalom gazdasági erejének tana három fejezetben tárgyalatik: a gazdasági *külpolitika* kérdése, a „*Haushaltssphäre*“ = emporopolitika, az állam önelátása — autarkia-politika, gazdasági élet = ökonómia-politika. A népesség problémái, hármás beosztásban szintén: 1. a faj kérdése, a jól nehezen fordítható „*Volkschlag*“ = ethnopolitika; 2. népességállomány (Volkskörper) — ez volna igazában a népbiológiai kérdés, Kjellén erősen ingadozik a névben, vájjon a testi életten, a fiziológia nyomán „*fiziolitikának*“ avagy *somatopolitikának* nevezze-e el, végre — a „*pléthpolitika*“ mellett dönt, mely szó mérték, szám, mennyiség kifejezésére alkalmas (84. l.). 3. Ugyancsak a „*nép*“ problémáját bővítik — heterogén módon! — a *népléktani* sajátosságok = „*pszichopolitika*“. Még nem szabad lankadnunk, új szó van tovább is. A társadalom-morfológiai részben ismét gazdagabbak leszünk két szóval: „*filopolitika*“ és „*biopolitika*“, mely utóbbi a szerzőnek a lehető legszerencsétlenebb csinálománya. Végül pedig — az utolsó tényezőnél — a „*krat-politikában* sem maradhat el az új szavak özönvize: 1. az államforma tana = „*nomopolitika*“, ez körülbelül az alkotmánytannak felel meg — de igen érdekes, *realisztikus* hozzáállással (v. ö. 99 és 51. l.) a pártokról való tan is idetartozik; 2. az államélet tana = „*praxipolitika*“ (sic) és az államhatalom problémája = „*archopolitika*“ — mindez készen áll — új szavakban. Sokat nyert volna a könyv, ha a szavak gyártására kevesebb figyelmet fordított volna (pedig mily becsületes odaadással mérlegeli a lehetőségeket, s tegyük hozzá, gondos körültekintésében sok finom észrevétel van).

³⁵ Mi ugyanis a kultúrpolitikát nem az állam, hanem a társadalom *spontán erőire* alapítjuk s nem látjuk azt az *állam* sui generis hatáskörébe esőnek, mint a vallást sem. V. ö. dolgozatunk. *A kultúrpolitika mivolta és viszonya a szomszédos tudományágakkal*. Athenaeum. 19?1.

³⁶ V. ö. *Polit. Probl.* 8. és 127-134. lk.

³⁷ *Grundriss*, 33. l.

quantité négligeable-ok módjára, azt a szerző maga sem gondolná.³⁸ Hogy pedig a néplélektanál (nála „pszichopolitika“) kapcsolatban bajosan tárgyalható le, bizonyosnak látszik előttünk. Hogy ideológiák minő *állami* jelentőségnek, elég az 1918-iki forradalomra gondolnunk, avagy a wilsonista elvek hódításaira ellenséges földön. Ezek voltak a valóban messzehordó ágyúk, melyek nem ismertek határokat.

Kjellén analizisében kétségtelenül vannak zavarok: 1. mint fentebb éppen láttuk, *hézagok*, 2. *hibás összekapcsolások*, midőn például a biológiai, nála test-tani, „szomatopolitikai“³⁹ tények egybekeverednek heterogén tényekkel, 3. *homályos* tényező pedig az utolsó, különben is igen vázlatosan tárgyalt „kratopolitikai“.

Ez utóbbi, mondhatnók, *hatalomszerkezeti* tényezőben is van sokféle feljegyezni való, ha valóságtudományi pro grammunkat komolyan vesszük. Azt találnók, hogy a hatalom szerkezetében sokkal több a *szellemi*, társadalompszichológiai tényező, mint első tekintetre látszik, különösen akkor, amidőn az állami erőt jogos kényszernek, ezt pedig „fizikai“ kényszernek mondották megannyian. Sőt maga a tipikus jogászai álláspontú író, Jellinek is csaknem többet mond a kelletténél, amidőn ezt állítja: „Az állami funkció kizárólag (sic) lelki természetű és habár fizikai hatásokat idéz is elő, még ezek is pszichikailag közvetítettek. Ily módon az állami tevékenység a pszichikai tömeg jelenségek közé sorolódik“.⁴⁰

III.

Összegezve elmondhatjuk a következőket. Az államtan kell hogy végre megkapja igazi *valóságtudományi* programját. Lehetetlen az, hogy hiányosan meglátott tények fölé emeljünk államtani épületet. Az állami *valóságos* életfolyamatait kell óvatos kézzel felderítenünk, hogy lássuk, mi az állam és — de facto — mire képes. Nem nyugodhatunk bele, hogy, mint régen, a „Föld“ és a „népesség“ hiányos analizisében lássuk meg a fő tényezőket, az „állam elemeit“. Nem lehet szolid tudományfejlődés biztosítéka az, hogy rövid, elsietett, valóságtudományi jellegű fejezetek után azonnal more juristico belesüssünk azonnal az állam alkotmányos szerkezetének problémáiba. A legkitűnőbb jogászok maradandó értékű megfigyeléseikhez jutottak, ezek stabilis értékek. De tovább is kell menni az analizis terén. Kjellén oly tudománypraxisra utal, mely valóban haladást rejt magában a *valóságtudományi* síkon. Körültekintő eljárása valóban igen gazdag szempontú, hiszen mennyi

³⁸ A „jogi nézetek“ (Rechtsanschauungen) fontosságára maga rámutat, *Pol. Probl.* 7. és 135—38. lk.

³⁹ Ez a kifejezés lett volna a jobb.

⁴⁰ *Allg. Staatslehre*², 1905. 167.

1.

reális kérdésre kiterjesztette figyelmét, min régebbi írók sokkal könnyedebben átsiklottak. Hány írónál lappang még pl. az az atomisztikus felfogás, mely az államkeletkezés szerződéses tanából szüremlett át, hogy végre is államot *egyénekből* kell összeraknunk! Kj ellen (bár rosszul elnevezett) „szociopolitikájában“ ezen is túl van. Avagy említsük azt, hogy az államnak figyelembe veendő a külső milieuje. „Első feladat a milieu“.⁴¹ írja a svéd kutató. Amint nemcsak papíron maradt Németországban, hanem első képviselője már a háború alatt meg is kezdte működését a berlini egyetemen. Az államtant a háború, az új problémák elmélyedésre ösztönözték. Bővebben érintett írónk, minden terminológiai hiperbulia mellett is helyes irányban kísérletezett s hiányosságai remélhetőleg nem takarják el azt, hogy ily irányban az államtan határozott lépéssel halad előre.

Az újabb államtannak helyesen abból kell kiindulnia, hogy mi az állam erőinventáriuma, ténylegesen. *Leíró* módszerrel, *történeti* és *összehasonlító* módszerrel kell elindulni az új tény világ felé. A németek a háború alatt csakhamar felismerték, hogy meg kell ismerkedniük az állam *környezetével*. Ebből indult ki pl. több kísérlet az „Auslandskunde“ terén; egyik egyetem „Auslandsseminar“ kezdett tartani, a porosz kultuszminisztérium javaslatot dolgozott ki.⁴² A leíró államtan (Staatskunde) is jogos új törekvés, s ez nem léphette túl lényegesen. — Sajnos, ez lett a termékeny gondolatokban bővelkedő, most elhunyt írónak utolsó munkája.

Dr. Dékány István.

⁴¹ *Grundriss*, 57. 1.

⁴² *Denkschrift des preussischen Kultusministeriums über die Förderung der Auslandsstudien*. 1917. január.